

УДК 811.161.2/81.37

ЛЕКСИКОГРАФІЧНЕ ВІДТВОРЕННЯ ОПОЗИЦІЙНОСТІ В САКРАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ НАРАТИВІ Є. СВЕРСТЮКА

Козирєва З.Г.

кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник

Інститут української мови НАН України

zinaidakozyreva@hotmail.com

У статті на прикладі мовотворчості Є. Сверстюка здійснено спробу в словниковому форматі описати лексичну систему мови письменника, що дає змогу якнайповніше відтворити сучасний стан лексики та фразеології сучасної української літературної мови, виявити шляхи оновлення її лексики та фраземіки. Авторський словник розглянуто як надійний інструмент дослідження ідіостилю та художнього світу творчої мовної особистості загалом. Встановлено, що словник є репрезентантом мови творчої особистості та першоосновою для дослідження цієї мови і дає відповідь на два основні питання: причина створення нових слів і виразів та мовні засоби їх створення. Доведено, що домінантою композиційно-мовленнєвою структурою публіцистики Є. Сверстюка є створений ним тип сакральньо-політичного наративу, в якому можна виділити перифразні деривати релігійних найменувань; розлогі гнізда відрелігійних інновацій; одиниці відтворення індивідуального світосприйняття; номінації художньо-естетичного увиразнення зображуваного.

Ключові слова: ідіостиль, словник, лексикографія, Є. Сверстюк, опозиційні пари.

LEXICOGRAPHIC REPRODUCTION OF OPPOSITION IN THE SACRAL-POLITICAL NARRATIVE OF E. SVERSTYUK

Kozyreva Z.G.

Candidate of Philology Senior Researcher

Institute of the Ukrainian language of the National Academy of Sciences of Ukraine

In the article on the example of Movomorovye E. Sverstyuk made an attempt in the dictionary format to describe the lexical system of the language of the writer, which allows to fully reproduce the current state of vocabulary and phraseology of the modern Ukrainian literary language, identify Ways of updating its vocabulary and phraseemi at the current stage of development. Learning the language of creative personality helps to understand the living processes occurring in the common language.

The task of the writer of the Pozaslovnikovon vocabulary of a creative linguistic personality – take away and to describe the lexical units which not only characterize the idiolite artist, but also can be assessed as his prospective contribution to the development of the lexical fund of the Ukrainian Literary language and unrealized semantic, aesthetic, expressive potential of its means. The author's vocabulary is a reliable tool for researching idistyle and art world of creative linguistic personality in general.

The two arguments of this process are substantiated: The dictionary is a presentation of the language of the creative personality and at the same time it is the basis for further research of the language of the creative personality, thus, such a dictionary gives an answer to two main questions: the reason for Words and expressions, and their linguistic creation tools. It is proved that the dominant composition-speech structure of the publicist is. Sverstyuk, a type of sacral-political narrative is created, in which one can distinguish periphrastic derivatives of religious names; Sprawling nests of religious innovations; Units of individual perception of the world; The nomination of artistic and aesthetic expressiveness of portray.

It is also prospective to replenish the consolidated dictionary of the “Ukrainian lexicon XVIII – XXI century” the systematized registry of the author's dictionary.

Keywords: idiostil, dictionary, Lexography, Ye. Sverstyuk, opposition couples.

Системне вивчення структури сучасної української мови забезпечує тісне поєднання основних галузей академічної лексикографії, серед яких вагоме місце належить авторській лексикографії. Дослідження лексичної системи (у поєднанні з фразеологічною системою) сучасної української літературної мови з урахуванням найновіших теоретичних і практичних здобутків вітчизняної лексикології, фразеології, лексикографії та фразеографії, здійснення на їхній основі в словниковому форматі опису лексичної системи сучасної української літературної мови у формі словника мови письменника дасть змогу якнайповніше відтворити сучасний стан лексики та фразеології сучасної української літературної мови, виявити шляхи оновлення її лексики та фраземікону на нинішньому етапі розвитку. Вивчення мовосвіту творчої мовної особистості допомагає зрозуміти живі процеси, що відбуваються в загальнонародній мові, що, власне, визначає **актуальність** такого дослідження. Оскільки головним об'єктом опису в авторському словнику є слововживання конкретної творчої мовної особистості, інтерпретація відібраного мовного матеріалу, який може містити як слова загальномовної лексики, так і слова обмеженого слововживання (поетичні, книжні, жаргонні, термінологічні, діалектні), на відміну від загальнонародного словника, враховує передусім чинник естетичного навантаження слова, його переосмислення і перетворення. Завдання укладача позасловникової лексики творчої мовної особистості – відібрати й описати ті лексичні одиниці, які не лише характеризують ідіолект митця, а й можуть бути оцінені як його перспективний внесок у розвиток лексичного фонду української літературної мови та нереалізований змістовий, естетичний, експресивний потенціал її засобів.

Зростає в останні десятиріччя інтерес до вивчення мовотворчості як різновиду творчої діяльності окремої особистості, а часом і естетично трансформованих засобів народної мови, спричинений прагненням пізнати відзеркалені у високохудожній формі особливості національного світовідчуття та української мовної свідомості. Джерелом збагачення національної мови новаціями (лексико-фразеологічними, граматичними, словотвірними, стилістичними) є мовотворчість видатних письменників, публіцистів і перекладачів. Реалізація культури відбувається через художню мову, яка потребує закріплення в авторському словнику як надійному інструменті дослідження ідіостилу та художнього світу письменника і, ширше, творчої мовної особистості загалом. Процес цей двосторонній: з одного боку, словник є репрезентантом мови творчої особистості, з другого, – він першооснова для подальшого дослідження мови творчої особистості. Акумулюючи багатий матеріал мовно-виражальних засобів у творах письменника, словник дає змогу з'ясувати вплив його творчості на розвиток літературної мови та визначити характер наступних лінгвістичних досліджень. Отже, словник покликаний дати відповідь на два основні мовознавчі питання: 1) причина створення нових слів і виразів; 2) мовні засоби їх створення. Саме аналіз цих аспектів є **метою** статті, як взірць можливого вивчення в цьому річизці обрано мовотворчість Є. Сверстюка.

Останнім часом літературно-громадський інтерес до творчості шістдесятників, зокрема до творів представника їх радикального крила Євгена Сверстюка, помітно поживався: з'являються статті, в яких по-новому оцінюється творчість письменника та її значення для сучасності. Водночас майстерність Є. Сверстюка – художника слова – вивчена недостатньо. Працюючи практично в усіх літературних жанрах – прозі, поезії, літературній критиці, Є. Сверстюк доносить до читача думку, висловлену образною мовою, відточеним і вивіреним словом. Тонке розуміння сили слова, повернення йому первісного значення, точне оперування ним в образних тлумаченнях – визначальна характеристика Сверстюка-письменника, послідовного борця з "порожніми" словами і втіленими в них ідеалами. Зауважимо, що неупереджена оцінка шістдесятництва, як і тогочасної дійсності, може бути дана через два-три покоління людьми, вільними від особистих образ. Зараз нас цікавлять засоби (передусім мовні), на які спиралися і за допомогою яких досягали мети письменники-шістдесятники. У світоглядній системі письменника на першому місці перебуває лексика соціально-політичного, етичного змісту.

Це загальноживані терміни або слова, які в творі набувають ідеологічного змісту. Особливістю творів Є. Сверстюка є поєднання, взаємопроникнення двох стилів – публіцистичного і релігійного. За жанром публіцистичні твори Є. Сверстюка (“Блудні сини України” – далі БСУ, “Світлі голоси життя” – СГЖ) – філософсько-експресивні есе. Серед порушених тем – соціальна, національно-культурна, релігійна. Одне з пріоритетних завдань сучасної лінгвістики вчені вбачають у з’ясуванні способів вербалізації релігійної діяльності української спільноти. Мова духовної сфери у творчості Є. Сверстюка посідає особливе місце. Домінантою композиційно-мовленнєвої структури публіцистики Є. Сверстюка є створений ним тип сакральньо-політичного нарративу. Вжитий Є. Сверстюком церковнослов’янським *жестоковийний* (*Нині релігійна хвиля, по суті, не натрапляє на перешкоди. ...Головною перешкодою тій хвилі стає “жестоковийна”, затверділа у гріховності, закореніла в службімі казенна Церква – БСУ, 75*), за яким стоїть образ упряжної тварини, яка не згинає шию і не дає себе загнудати, тобто має значення “з твердою шиєю, упертий”, тлумачимо низкою синонімів “жорсткий, непокірний, непохитний, неблаганний, упертий; твердокам’яний, твердоший”. Термін *жестоковийний* – калька гр. σκληροτάχηλος у перекладі Септуагінти на церковнослов’янську мову, де вона має два відповідники – “жорсткий” і “жорстокий”; у перекладах з Вульгати поняття “жорстокий” відсутнє; так само в івриті *אם כאש ארעף* означає “жорсткоший”, тобто поєднання слів *жорсткий* і *вия* “шия” – “який не згинає шию, не хилить голову”. У перекладі Біблії І. Огієнка зазначений церковнослов’янським, який ужитий п’ять раз стосовно народу Ізраїлю (Вих. 32:9, 33:3, 33:5; Повт. зак. 9:6, 9:13), послідовно передано лексею *твердоший*). З огляду на контекст є підстави припустити, що Є. Сверстюк ужив церковнослов’янським не випадково, а саме з орієнтацією на помилкову давньогрецьку сему “жорстокий”.

У творах Є. Сверстюка виділяємо:

- перифразні деривати релігійних найменувань (*безбожність* “жорстокість”);
- розлогі гнізда відрелігійних інновацій (*каїни, каїністи; іконізація, іконізувати*);
- одиниці відтворення індивідуального світосприйняття (*розгіннотизовуватися, кривотлумачення*);
- номінації художньо-естетичного вираження зображуваного (*апостол любови, країна праведників, цитадель Духу, духовна твердиня, сатанинська ціль; чорні в очах хрести, будувати святиню в серці*).

Засвідчено також розсакалення релігійних лексем шляхом:

- семантичного розширення (*прозеліт, кумир, ідол*);
- зміщення значення: за суміжністю (*преображення* “свято, яке в народній традиції має назву Яблучний Спас” → набуття іншого образу, вигляду, цілковита зміна кого-, чого-н.), за подібністю (*Дім Отця, Вавилонська вежа*).

Ідея – утвердження незалежної держави, остаточна перемога над “соціалістичним суспільством” (подолання “ідола”), побудова нового суспільства (дому Отця), виховання духовної особистості (“материного сина”). Дослідницький метод – розмежування “свого” і “чужого”, “високого” і “низького” і образне відтворення його в слові. Ідеї твору підпорядкована чітка система образів, побудована за опозиційним принципом і втілена в лексичних і фразеологічних одиницях. Головна опозиція – “свій” / “чужий” реалізована через словосполучення *материні сини – блудні сини і дочки*, які, у свою чергу, залежно від контексту, представлені опозиційними парами. Відповідно *діти дому Отця* (батьківського дому) – *раби Божі, індивідуальності, великі світила* протиставлені *вдоволенім рабам, міщанському болоту, перевертням, напівукраїнцям, суб’єктам напівкультури, рабам рабів, самовдоволенім рабам, юрбі*. Материним сином є й *чесний священик, священик-подвижник, священик-патріот*, якому протиставлено священника – *клерикалізованого більшовика, лицедія, неопоганина, балакуна про духовність*.

Головна опозиційна пара – імперії західні / імперія російська. Імперії західні “вчать культури й господарки, щоб краще використовувати природні і людські ресурси”, імперія російська “імперія найгіршого гатунку” “руйнує народне життя, природу й характер поневолених націй” (БСУ,12). Перша – *імперія рабів Божих*, друга – *імперія блудних синів*, перша – *гуманний Захід*, друга – *колосальний концтабір, Вавилонська вежа, червона імперія*. Відповідно влада західного типу протиставлена владі російській. Для прикладу: польська влада, “яка не мала влади над людиною” і радянська влада – *антинародна влада, босяцька влада, комуністична опричнина, казармовий комунізм, причречений світ, експериментальний барак, мертва епоха, блудний час, причречений корабель, край беззаконня, лютий час, каральна машина, люта пора історії, велика зона*. У матеріалах до словника ця опозиція представлена типовими назвами: *Пен-Клуб і барак довжиною від Курил до Карпат та червона імперія (зла)*, лексикографічно оформленими в такий спосіб: **ПЕН-Клуб** [пен-], -у, ч. Міжнародна неурядова організація, що об’єднує професійних письменників, редакторів, перекладачів та ін. з метою сприяння дружбі й інтелектуальній співпраці письменників усього світу; бореться за свободу слова, права людини. (ПЕН – аббревіатуру створено за подібністю до слова, що позначає традиційний атрибут письменницької праці, від англ. poet “поет”, essayist “есеїст”, novelist “романіст”, які складаються в слово *пен* (pen) – перо / ручка). *Якби зібрати всі листи, телеграми, книжки і зворушливі святкові подарунки, які вислала протягом останніх десяти років своїм невідомим братам і сестрам одна тільки жінка з Бремену – Христя Бремер, ви розгубилися б і розвели руками: “Це неможливо”! Йдеться не про те, чи робить вона це на кошти Міжнародного ПЕН-Клубу, інших добродійних організацій, чи на власний кошт – ідеться про те, що жадна радянська інституція з цілим штатом не потягла б такої роботи!* (БСУ, с. 104); **барак: барак довжиною від Курил до Карпат**. Узагальнений символ несвободи в СРСР (Радянській імперії), що образно асоціюється з будівлею казарменого типу для тимчасового проживання. *Нині ніхто не вірить, що йому варто входити в барак довжиною від Курил до Карпат* (БСУ, с. 128); **імперія: червона імперія**. Радянський Союз. *Для нас, українських шістдесятників, звичних говорити і писати загально визнані істини про Російську імперію, а підтекстом викривати червону імперію, звичних словами клясиків бити сучасну неправду – позиція російських націоналістів здавалась наскрізь фальшивою!* (БСУ, 127); **червона імперія зла**, *зневажл. Про комуністичний СРСР як велику державу, яка несе воєнну загрозу світові. А тим часом падіння влади Антихриста в Європі почалось уже після поразки фашизму. Саме тоді настала хвиля клерикалізації Німеччини, Польщі... Нарешті та хвиля захоплює і пустелі червоної імперії зла* (БСУ, 75).

Опозицію “свій” – “чужий” конкретизує також опозиція “Захід” – “Схід”, точніше, “людина Заходу” – “людина Сходу”. Автор наголошує, що навіть для законності мірою розрізнення “більш своїх і зовсім чужих” була міра причетності до Заходу, адже “Захід є Захід: там джерел не замулювано, рік не висушувано і відродження не розстрілювано” (БСУ, 28), “Захід упорядкований, ситий, заматеріялізований” (БСУ, 105), тоді як “те, проти чого вистояв Захід ... повертається назад повною мірою зі Сходу, зав’язуючи Захід у невротичний вузол” (БСУ, 29), що в публіцистиці Є. Сверстюка втілено словосполученнями *залізна завіса, казармовий комунізм* та узагальнювальною назвою *лободизм*: **завіса: залізна завіса** – про політику, спрямовану на ізоляцію держави або групи держав від зовнішніх зв’язків. Шістдесятники трохи ідеалізували Захід і через панівну орієнтацію, традиційну в Російській імперії, і через заборони і таємниці за залізною завісою. ...То лице її власної лиховісної тіні насміхається над західною людиною по той бік залізної завіси (БСУ, 28–29); **комунізм: казармовий комунізм**, несхв. Суспільно-політичний устрій СРСР, зокрема в 30 – 50-ті рр. ХХ ст., що характеризувався жорстким контролем усіх сторін життя суспільства, закритістю, репресіями. Антихристиянська суть казармового комунізму найрізкіше виступила проти заповітної Христової науки любови

і прощення (БСУ, 79); **лободизм**, -у, ч. Заляканість і втеча від громадських проблем як практика суспільства, ураженого хворобою егоїзму і споживацтва. (За прізвищем Володьки Лободи – персонажа роману О. Гончара “Собор”, 1962). *Історія внесла пом’якшення в цю сувору сповідь, коли сіячі байдужості демонстративно вилізли на поверхню і стали діяти іменем держави і закону – і це вже сіявся бур’ян егоїзму і доводіюча отрута проти всіх можливих паростків духовності... Лободизм ввійшов у практику і навіть у теорію “розвиненого соціалізму”* (БСУ, 89).

Поділ людей на “східняків” і “західників” мав відомі підстави: різний характер раннього виховання і вплив середовища. Як наслідок, навіть марксизм у середовищі студентів сприймався по-різному: східнім – “як догматичне узаконення буднів” і західнім – з опорою на “загальнолюдські цінності і національну волю” (БСУ, 31). Проте шістдесятники зі східного і західного прикордоння *зіспівались* навіть швидше, ніж близькі країни. І все ж закладені з дитинства різні начала давалися знаки (протилежні стереотипи мислення), адже Захід у житті шістдесятників був животворним не з того широкого потоку, яким ішли три джерела і три складові частини марксизму, а з того “струмочка, який зустрічався з маминою молитвою” (БСУ, 32).

Шістдесятники (синонімічні назви *опозиційна Україна, в’язні сумління, нонконформісти, еретики, Антеї*) протистояли як *вірним лакеям, пружинно-спіральному негідникам, моральним мутантам неосталінізму*, так і *легіону радянських письменників, літературним бовдурам*, представникам *радянської псевдолітератури, гнучкохребетній напівінтелігенції, квітучому болоту*, серед яких наявна внутрішня підпорядкованість *раби – погоничі*, наприклад, у формі прикметників *пружинно-спіральної – безкомпромісничесній: пружинно-спіральної, -а, -е, перен.* З гнучкими манерами, поведінкою, що нагадують спіральну пружину. || Здатний прогинатися, запобігати перед начальством. *Омріяний Київ був містом для нас, і з нами велась постійна безкровна війна всіма засобами з участю вірних лакеїв, літературних бовдурів і пружинно-спіральних негідників* (БСУ, 27); **безкомпромісничесний**, -а, -е. Який не схильний до компромісів, не йде на компроміси. || Який має чесність за принцип. *Схиляюся перед безкомпромісничесними останніми з могікан – у нас і на Заході* (БСУ, 22).

Протистоять *порядний письменник, який “все життя вичавлював з себе раба” і непорядний, який “маскував у собі раба”* (БСУ, 83). В опозиції перебувають також *самвидаєць, тамвидаєць і радянська псевдолітература*. Ядром образу шістдесятників слід уважати виготовлення і поширення самвидаєць: “Це вже вихід на поле бою, що вів до розмежування на “ідеологічному фронті” (БСУ, 26), представлений супротивником в іменах, серед яких *партійний співець* Б. Олійник, ранній П. Тичина, передусім його “Партія веде”, опублікована в “Правді” 1933 року як “програма виховання духовного і національного самозречення”. Опозиційні лексеми *лицарі*, з одного боку, і *доноцики, графомани*, з другого відповідно означають письменників двох відроджень (розстріляного відродження 30-х років і задушеного відродження 60-х років) і радянських письменників: “Перші діють проти своїх особистих інтересів, другі малодушно заробляють тридцять срібників різною монетою” (БСУ, 167). Тому і стверджує автор, що “поет у нас або репресований, як Плужник, або змарнований, як Тичина” – однаково втрачені для української культури *скалічені, розстріляні і самознівечені таланти* (БСУ, 220). Перші – *люди, які мислять чесно, лицарі смутної доби, розстріляні серця*, з одного боку В. Стус, який *заяснив, наче уражений струмом*, “повторив невизнання у фарисейському світі, суд синедріону і страдницьку путь на Голготу” і *зацькований поет* Б. Пастернак, з другого – П. Тичина – *поет, який від жаху втратив лице, полонений співець*, “якого світ ловив і спіймав” (перефразований сквородинський вираз), *геніальний поет*, “який знищив у собі душу поета”, Б. Олійник зі своїми *партійно-просвітницькими книгами*, а також *великий графоман* драматург Корнійчук. Узагальнений образ письменників-дисидентів означений словосполученням *поети національного*

болу, нерозмінна людська верства, озон, прозорі краплини сліз, погашені зорі українського небосхилу, неопозиційних письменників – солдати ідеологічного фронту, загін співців-патріотів, епігони, переспівувачі, “слідопити”, паперові кораблики, надуті бульбашики. Для розрізнення письменників-опозиціонерів і решти письменників Є. Сверстюк вдається до мовотворчості. Путні – це совість народу, письменники, які “знають добру путь, чесну дорогу” (БСУ, 221). Путній письменник “прояснює путь народу” (БСУ, 221) і “сам проходить хресну путь” (БСУ, 236). Непутні (або безпутні, припутні “приблуди”), полохливі зайці, блудні, які “обминають батьків, традицію”. Але прийшла свобода, а з нею гласність, якій тепер уже протистоїть многоглаголанья, де “мало дисциплінованої думки” за браком чесних талантів. Така опозиційна група лексикографічно представлена тріадою гнучкохребетний – жестоковийний – кирпа гнучкошиєнков: **гнучкохребетний**, -а, -е. Слабохарактерний; який легко підпадає під чий-н. вплив. || Який запобігає перед владою, демонструючи лакейські звички. Найбільший розрив релігійної традиції бачив Лукаш у ланці, яку Ю. Яновський назвав “гнучкохребетна напівінтелігенція” (БСУ, 87); **кирпа гнучкошиєнков**, -и -а, ч., зневажл. Той, хто зверхньо ставиться до народу і запопадливо вислужується перед владою. І “моголи”, і “раби, підніжки”, і “капуста головата”, і “доноцики і фарисеї” – то не якісь там кирпи гнучкошиєнкови, а часто і “шанувальники Тараса” [Шевченка]. Уже не кажу про м’якосердих, які впевнені, що такі штрихи, як “люди гнутья” або “за имат гнилої ковбаси”, не стосуються народу (СГЖ, 121). (Вираз на позначення “благородної фамілії” належить до так званих “значущих імен”, що були поширені в сатирі XVIII – XIX ст. На обкладинці першого видання “Гайдамаків” Т. Шевченка семантично контрастний тричлен зі слів взаємовиключного змісту “Кирпа-Гнучкошиєнко-в”, елементи якого послідовно означають: пиха, чванство + низькопоклонство, лакейство + “русифікація” українського прізвища як ознака холопства – характеристика українського панства, яке демонструвало дворянську зарозумілість перед народом, лакейство перед владою і холопську зневагу до всього українського. Пор. також у сучасних ЗМІ новини, позначені тегом “гнучкошиєнко”).

Антиподом, опозиційною фігурою людини є антилюдина, яка попирає святині і традиції батьків, ганьбить Отчий дім. Бо “мірою людини є її Бог” (БСУ, 51). Уособленням першої є рухивець, другої – совок, міщанин-споживач, національно індиферентний, позбавлений національної гідності хохол, маланчук, цербер, суржик, держиморда. Відповідно паралелі з тваринного світу (зоометафори): перший – біла ворона, яка “не каркає і не краде”, другий – чорна ворона, сіренький горобець, собака на сні, вчений папуга, полохливий заєць, вчений мурашник, сірий віл науки. Наприклад, у фразеологізмі **біла ворона** первісно закладена певна внутрішня суперечність. За народними уявленнями ворона не уособлює позитивних якостей: це простуватий, неметкий, мстивий, позбавлений будь-якої привабливості птах. Водночас білий колір в українській культурі – символ світла і чистоти, який захищає від темних сил і протистоїть чорному. У мові фразеологізм **біла ворона** зазвичай уживається для характеристики того, хто не схожий на інших, кого зневажає суспільство за цю його несхожість. У мовлення ввійшов з дикої природи, де чорні ворони можуть забити на смерть свого родича-альбіноса, оскільки білий колір упадає в око хижаку, а тому в небезпеці опиняється решта представників виду. У загальнономовному тлумачному словнику фразеологізм **біла ворона** має дефініцію “про того, хто виділяється серед інших чимсь незвичайним” (СУМ, I, 181). Інше подібне тлумачення: про людину, яка різко виділяється серед інших, не схожа на оточення. Євген Сверстюк творчо переосмислює це словосполучення: *Ми можемо перемагати тільки тією силою, якої у них нема: силою білої ворони, яка не каркає і не краде* (БСУ, 55); *На кожному кроці перед нами стояв вибір: або приєднатися до солдатів ідеологічного фронту, або залишитися білою вороною, на яку кидають болото, примовляючи: “то за відповідальність і свою честь”, а то “за посольство перед людством”, а то “за увагу й повагу читача”* (БСУ, 174). Виходячи

з контексту, пропонуємо для фразеологізму **біла ворона** дефініцію: “той, хто не схожий на оточуючих, кому не дарують моральної переваги над іншими”. Вжита як порівняння кольороназва *чорна нитка* (*Мов чорна нитка, тягнеться те внутрішнє роздвоєння в характерах російських інтелігентних людей аж до наших днів* – СГЖ, 434; *Тургенєву судилася ця чорна нитка вже змалку, коли він покинув лютий поміщицький світ своєї матері й почав з дев'яти років учитись у німецькому пансіоні* – там само, 434) у текстах Є. Сверстюка підсилює вказівку на внутрішню світоглядну роздвоєність російської інтелігенції між західництвом і слов'янофільством. Значення чорного кольору у слов'янській культурі подвійне: з одного боку, – це колір жалоби, смутку і печалі, з іншого, – він пов'язаний із землею-годувальницею, в яку люди здавна вкладали свою працю, а вона віддячувала щедрими врожайми. Серед предметних символів-оберегів, що виконують захисну функцію, і чорна нитка: носіння такої нитки на зап'ястку лівої руки забирає негатив, надає власникові такої нитки спокою і врівноваженості, захищає від хвороби. Оскільки за марновірними уявленнями чорна нитка – магічний знак, пов'язаний з чаклунством, то носіння його може вказувати на роздвоєність природи власника. Отже, можливе трактування назви як того, що не викликає схвалення, свідчить про світоглядну роздвоєність особистості (тут рос. інтелігенції) у виконанні нею цивілізаційної місії. || Також як один із символів-оберегів, де чорний колір хоч і асоціюється із землею-годувальницею, проте його носіння свідчить про двоїсту природу власника, який вірить у магічну силу (йдеться про світоглядну роздвоєність між західництвом і слов'янофільством).

Паралель проведена також між назвами *абсолютно безбожний вождь* – *абсолютно безбожна людина*. Вербальним утіленням духовно спустошеної і скаліченої людини в тоталітарному суспільстві у Є. Сверстюка виступає словосполучення *закручуваний і відкручуваний гвинтик*, яке має таку лексикографічну дефініцію: **гвінтик: закручуваний і відкручуваний гвінтик**. Який не може справити помітного впливу на перебіг подій, відіграє незначну роль у якій-небудь справі. || Яким можна легко маніпулювати. (Пор. вислів “сталінський гвинтик” – про роль людини в комуністичному експерименті колишнього СРСР, коли потрібна була не особа, а слухняний трудівник, зорієнтований на “досягнення великих цілей” – виконання вказівок вождя і чергового партійного з'їзду). *Знищити особу – це стара державна мудрість, але запізнїла. Особа стає надто великою після смерті. Найкраще – профілактика: раннє виявлення, рання неутралізація, раннє знешкодження, тобто перетворення на легко закручуваний і відкручуваний гвинтик* (БСУ, 94).

Життя в новітній демократичній Україні поки що мало відрізняється від колишнього соціалістичного, а такому представлене словосполученням *білчине колесо текучки* і назвами – символами доби *кравчучка* і *кучмовоз / кучмовіз*, наприклад, лексикографічно оформлені варіанти слів: *кучмовіз, -воза і кучмовоз, -а, ч., розм., ірон.* Двоколісний возик середнього розміру для перевезення важких вантажів: мішків з овочами, пакунків з одягом, речами і т. ін. (Народні іронічні назви-синоніми набули поширення у “лихі” 90-ті за правління другого президента Л.Д. Кучми і походять від контамінації його прізвища й іменника *віз* (перша назва) та другої назви з дієсловом *воз(ити)*, утвореної за аналогією до поширеного у 80-ті рр. ХХ ст. слова *членовоз* – назви службового автомобіля найвищого класу для перевезення керівників держави і високопоставлених функціонерів КПРС: *член* (ЦК КПРС) і *воз(ити)*. *У глухе безчасся.. народ озброївся в кравчучки і кучмовози, а вдесятеро скорочене воїнство віцільє за участю росіян російськими ракетами в російський літак, розплачуючись за це українською честю й народніми грошима* (СГЖ, 615), якому протистоїть надія на світле майбутнє, реалізована словосполученнями *золотий гомін*, а також *Празька весна* і *Оксамитна та Помаранчева революції*: *колесо: білчине колесо текучки*. Постійні марні клопоти, безрезультатні метушня, відірваність від реального життя. *За даними газети, чиновницька рука підхопила, не ститавши дозволу, шістдесят п'ять тисяч карбованців (“для Фонду миру”) з пожертвувань паломників*

і поставила особливо важкий замок на дверях каплички (про ремонт ніхто й не натякнув), а звичне до вказівок вухо так і не почуло людського гомону, що, мовляв, крім білчиного колеса текучки і службових почуттів є ще інший невидимий світ у сповитку тасмниці (БСУ, 101); гомін: золотий гомін (у лапках), книжн. Про події в Києві 1917 р., пов'язані з проголошенням Центральною Радою незалежності Української Народної Республіки. (За однойменною назвою ліричної поеми П. Тичини про благовіст золотого міста над Дніпром, вітання Андрієм Первозванним киян, благословлення хрестом міста, предки встали з могил і приносять жертву сонцю, навколо всезагальна радість. Золоте сонце, золоті джерела, золоті куполи Лаври і Софії, золоті човни Андрія Первозванного, що причалюють із сивої давнини, створюють золотий гомін над стародавнім і новітнім Києвом). *І коли над Києвом 1917 року піднявся “золотий гомін” – у Києві з’явився будівничий української церкви, людина глибокої віри, патріот Василь Липківський* (БСУ, 34); *Півстоліття на Заході дало йому [Івану Кошелівцю] філософську й естетичну школу, яку він прагне поставити до праці в наших посткомуністичних просторах, де в Харкові все ще “дме холодний вітер з порошею”, а в Києві – далеко не “золотий гомін”* (СГЖ, 335); *Празька весна. Уведення військ країн Варшавського договору в Чехословаччину 20 серпня 1968 р.* (Романтична назва запозичена в щорічного весняного фестивалю академічної музики, що відбувався у Празі з 1946 року, хоч самі події до музики стосунку не мають. Натомість очевидний перегук з європейськими революціями 1848 – 1849 років – революційними рухами, що носили антифеодальний і національно-визвольний характер, учасники яких виступали за демократизацію суспільного життя); в історію ввійшли під загальною назвою “Весна народів”). *Після придушення “Празької весни” в серпні 1968 року комунізм опустився до грубої сили – і стеля зовсім опустилася* (СГЖ, 501); *Виглядаю долю довгождану, А не діжду – вибуду із гри, – писав він [Василь Стус] у жовтні 68-го року – в пору, переломну після розгрому Празької весни* (БСУ, 145); **Оксамитна революція.** *Здійснене безкровно мирне громадянське повстання в Чехословаччині в листопаді – грудні 1989 року, що привело до усунення від влади компартії і демонтажу соціалістичної системи в ЧССР.* (Від ч. Sametová revoluce “Оксамитна (Оксамитова) революція”, слц. Nežná revolúcia “Ніжна революція”. Термін “Оксамитна революція” застосовується також в інших східноєвропейських країнах, де наприкінці 1980-х – початку 1990-х стався безкровний (виняток – Румунія) перехід від соціалістичної системи до ліберальної. Згодом термін стали застосовувати на позначення ненасильницької революції загалом. Пор. подібне загальне значення терміна “Кольорова революція”). *У свідомості багатьох українців імена Томаса Масарика і Вацлава Гавела є найтеплішими світилами на горизонті ХХ століття. ..Ми пережили Празьку весну 1968 року як спалах творчих сил і навіть надію на гуманізацію Негативного Принципу. ..ваша Оксамитна революція стала для усіх святом і прелюдією незалежності України, а також, певною мірою, і Помаранчевої революції* (СГЖ, 448).

В опозиційних відношеннях перебувають також *наука і псевдонаука*. Перша прокладає дорогу до Бога, друга – *бутафорія, наука словесної спритності, вчений мурашник*, де панують *напівправа, напівкультурність і напівосвіченість*. Перша спирається на *справжніх лідерів* (священників, поетів, учителів), які, означивши критерії справжності – об’єднання навколо високих безкорисливих принципів, “поставили честь і обов’язок понад усе” (БСУ, 52), друга – на *напівосвічених вчителів та професорів*. Перші служать високому обов’язку відродження нації, другі, “озброївшись заяложеною і кумедною офіційною фразеологією”, поширюють *псевдонаукові агітки*. У школі – примусова *манна каша*, перемішана з гострими остюками “відкриттів”. Проте найдалі просунулися *академіки з мовознавства*, які “культивують мовознавче яничарство”: складають списки рідковживаних українських слів, розсилають їх у видавництва, а там уже викреслюють ті крамольні слова з перекладів М. Рильського, М. Лукаша, А. Перепаді, Є. Поповича та інших *культурних перекладачів* (БСУ, 58). В опозиційних відношеннях перебувають також поняття, виражені словосполученнями *дисциплінована творча думка і блудливо-догідлива*

думка, за якою йде довгий ряд негативних синонімів: *демагогічна, лінива, хитра, формальна, партійно-кон'юнктурна, декоративна*. Слово *Боже* протистоїть слову *епохи будівництва комунізму*, окресленому низкою епітетів: *програмоване, конвойоване, залякане, ослаблене, непевне, глухе, закріпачене, водянисто-рожеве*, яке належить піднести до рівня національного письменства, як і традицію – *руйновану, підсічену в корені, розмиту*. *Бездуховність*, як антипод усіх вартостей, протистоїть *духовності* й представлена в образі розбитого корита з відомої казки.

Опозиція “верх” – “низ” / “високе” – “низьке” / “горішнє” – “долішнє” реалізоване поняттями *Бог (Творець, Абсолют, Святий Дух)* і його антиподом – *ідолом (Мамоною, кумирами, Золотим Телям, бісами)*. *Багатоликий ідол (самовдоволене божество)* виступає також в образі імперії (*поваленого ідола*), яка протистоїть *Всевишньому*, культивуєчи неопоганство й рабство “*найнижчого татунку*”, обожнюєчи гріх гордині. На місце одного розвінчаного ідола приходять інші – *Мамона, Золоте Теля, Христу, Сину Божому*, який прийшов виконати Закон Божий, колись протистояли фарисеї (“*рід зміїний і лукавий*”), тепер протистоять нові фарисеї – “*генії ночі*”: *войовничі атеїсти, кволі духом, страшина людина безбожна*. Наголошується на гострому протистоянні між УАПЦ (*погубленою українською сестрою, гірчичним зерном, з якого виростає велике дерево*) і РПЦ (*Антиукраїною, церквою імперською, русифікаторською, нетерпимою*). Сьогодні, коли “*ряса входить в моду*”, виокремлюються й духовні пастирі. Протиставлені церковнослужителі УАПЦ – пастирі добрі і їхні супротивники – священники РПЦ: *церковні двійники партапарату, пастирі інструкцій, імперські патріоти у рясах*. На низовому рівні також відбувається гостре протистояння між прихожанами двох зазначених церков: перші – *релігійно-патріотичні сили*, другі – *побічний продукт вишколеної лояльної церкви, міщансько-патріотичне болото*. Як опозиційні пари тут представлено словосполучення *християнський аскетизм і революційний аскетизм*: *Правда, зовні схожим з християнським був революційний аскетизм. Але в цій зовнішній схожості закладена протилежна суть: християнський аскетизм є упокоренням гордині й не має жадних зовнішніх цілей, – лише моральне вдосконалення через зречення насолод, які дає світ. Революційний аскетизм – матеріялістичний [матеріалістичний]. Він зневажає покірність кротких і чистих серцем, відкидає співстраждання, милосердя і “всюку містику”. Це аскетизм гордині, це скромність гордині, і мета його – здобути собі право не щадити інших, право судити суворо й нещадно (БСУ, 79). Спростовуючи внутрішню схожість між християнським і революційним аскетизмом, автор робить методологічну помилку, акцентуючи на тому, що християнський аскетизм “не має зовнішніх цілей”, а лише прагне до внутрішнього вдосконалення, тоді як революційний аскетизм – суто матеріалістичний, аскетизм гордині. Насправді християнські аскети шукають втіху передусім у горішніх устремліннях, тоді як революційним аскетам як атеїстам годі сподіватися на віддяку й на Небі. Лексикографічно словосполучення можна втілити у такий спосіб: християнський аскетизм – християнське подвижництво, засноване на ревному прагненні до єднання з Богом, духовно-моральному вдосконаленні, що здійснюється через подвиги добродісного монастирського або мирського життя; революційний аскетизм – бездуховний спосіб буття, за якого чисте-небудь суворе самообмеження є лише засобом бути жорстоким, нещадним до інших. (Пор. з позицій комуністичної ідеології – це спосіб життя, що характеризується самообмеженням, скромністю та стриманістю, проте, віддаючи належне революційній самовідданості, стійкості і героїзму в боротьбі за соціальний прогрес, не применшує цінності земного життя, виступаючи за всебічний і гармонійний розвиток людини).*

Людське життя представлено в образі двох доріг: одна – “*хресна дорога того, хто бере на плечі найважчий хрест, і бере на плечі долю свого народу*”, друга – це дорога *блудного сина*, “*який не взяв на плечі батьківського спадку, щоб примножити його, а взяв легшу ношу – слуги в чужих панів*” (БСУ, 13), яку автор називає *дорогою свинопасів*. Біблійний вислів *дім Отця* як уособлення вільного рідного краю, України протистоїть *казармі – миколаївській*

і сталінській. У домі прагнуть жити великі індивідуальності, дисиденти казарм, тоді як у казармі – маси, для яких вона прийнятна, бо там живуть “мінімумом зусиль, мінімумом віддачі” (БСУ, 18), “їх єднає бездомність і відсутність святині” (БСУ, 14). *Світло дому Отця*, яке мерехтить здалеку, як маяк бездомним, протистоїть імперському мороку. Дім Отця осмислюється передусім як побудова Храму Божого в душах людей і як упорядкування міжконфесійних, міжцерковних відносин. Тут виразно окреслено подвійні стандарти автора: ратуючи за побудову святинь у серці кожного і проти суперечок довкола “єдино правильних церков”, Є. Сверстюк називає РПЦ церквою імперською, казенною, жестоковийною, затверділою в гріховності, закоренілою в службізмі, яка не збирається нікому нічого повертати і підсумовує: “Отже, кожна матиме те, що сама забере зусиллями вірних” (БСУ, 51). Протиставлені також вирази *відсутність святинь* і *принципова відсутність святинь*: перший осмислюється як біда, як особиста вада людини, другий перетворюється на гасло, а його носій – на руйнівника святинь. Трапляються лексеми, значення яких явно не дисонують з узуальним, СУМівським, наприклад, прикметник *путній*, однак контекст переконує в необхідності не тільки долучити це слово до реєстру, дещо скоригувавши тлумачення, і подати певною мірою етимологізовану індивідуально-авторську дефініцію такої лексичної одиниці в ілюстративній частині: **путній***, -я, -є. Цілеспрямований, розумний, високоморальний, самовідданий; прот. непутній. *Антоненко-Давидович – письменник справжній, письменник п у т н і й. Це незвичне означення треба пояснити. Путній – знає добру путь, чесну дорогу. Безпутнім сином у нас називали не дурного, а блудного, що обминає путь батьків, традицію. Дорога була освячена віковим ідеалом: батько-мати, народ ставлять сина на добру дорогу (яку все ж таки ще й треба знайти самому!) .Путній письменник прояснює путь народу, непутній – хитрує лукаво і видає за путь те, що йому нині вигідно* (БСУ, 221). – У СУМі: “який має певні позитивні якості; вартий уваги, доречний, розумний” (8, с. 403). Пор. однокореневий авторський новотвір *припутень* (*А тут Довженко вмирав від смертельних ран, з тугою до рідного краю, Рильський і Тичина мовчали під тягарем вини, а припутень Корнійчук і дрібні К° об'явилися батьками, що, продавши спадщину, лукаво вимагали до себе любови* (БСУ, 224), який є омонімом до засвідченої в СУМі лексеми зі значенням “лісовий голуб великої породи”; виходячи з контексту, названу лексеми, очевидно, слід тлумачити так: “той, хто прилаштується до будь-яких обставин, лицемірно вдаючи із себе поборника правди і справедливості”. Мабуть, так само потребує внесення до реєстру з відкоригованим тлумаченням наявна у СУМі лексема *убогий*, що має там сім значень – усі із семою “бідний”, проте авторське підкреслено християнське сприйняття цього слова схиляє до відтворення його в такий спосіб: **убогий*** (*у лапках і без лапок*), -а, -є. Який живе за Божими заповідями, духовно багатий, високоморальний. (Пор. інд.-автор. тлумачення: “Вбога – значить у Бога, ближче до Бога, до своєї суті. Це поняття.. гармонує з християнським вченням про вічну відкритість душі богіві” – БСУ, 101; пор. також звернення кириломефодіївців до росіян і поляків: “Україна, вбога сестра ваша...”) *В українській мові є християнське позитивне слово “убогий”. Убогий чоловік – це свій чоловік. Убога, але чиста хата – наша хата. Історично ми зріднилися зі станом убогости в нашому багатому краї...* (БСУ, 101). – У СУМі: у знач. “бідний; старець, жебрак; мізерний; нікчемний” (10, с. 357).

Отже, Словник мови творчої особистості, наповнений лексемами-репрезентантами сучасних письменників, поетів, перекладачів, стане у пригоді дослідникам, які вивчатимуть індивідуально-авторський стиль кожного з них. Перспективним видається також поповнення зведеного словника-індексу “Український лексикон к. XVIII – п. XXI ст.” систематизованим реєстром авторського словника. А головне – національний мовний корпус буде поповнено лексичним та цитатним матеріалом новітньої доби розвитку української мови з творів визначних українських письменників, публіцистів, перекладачів, громадських діячів другої половини ХХ – початку ХХІ ст., які вносять новий живильний струмінь у розбудову сучасної мовної

системи. Нова лексикографічна праця стане важливим джерелом фіксації лексико-фразеологічного складу української літературної мови і забезпечить належну реєстрацію й необхідну нормалізацію сучасного стану української літературної мови, а також послужить надійним підґрунтям для укладання нового словника активного типу.

Лексикографічні джерела

СУМ – Словник української мови в 11 томах. Взято з <http://sum.in.ua>

References

SUM – *Slovník ukraíns'koi movy v 11 tomakh*. Vziato z <http://sum.in.ua>.